

Г. А. Сергеева. Термин и терминология как объекты лингвистического анализа: понятие и дифференциальные признаки. – Статья.

Аннотация. В статье на основе исследования научных работ ученых-терминологов представлен анализ основных терминологических концепций и подходов к определению основных понятий общего терминоведения, на основе которого обосновывается определение понятия правовой терминологии, установление критериев и источников для ее отбора как языкового материала для лингвистического исследования.

Ключевые слова: терминологические концепции, термин, терминология, правовая терминология, объект лингвистического исследования.

H. Serhieieva. Term and Terminology as an Object of Linguistic Research: Notion and Distinguishing Features. – Article.

Summary. In the article, the main terminological conceptions and approaches to defining the basic notions of terminology, given in the studies by researchers working in the given sphere, were analyzed. Relying on the analyses, definition of law terminology notion, determination of criteria and sources to select language material for studying was substantiated.

Key words: terminological conception, term, terminology, law terminology, object of linguistic research.

УДК 81'1-13:1:008

Н. М. Шкворченко

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання

іноземних мов

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

Ю. В. Шарапановська

аспірантка кафедри романо-германської філології та методики

викладання іноземних мов

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

СТРУКТУРА КЛАСИФІКАЦІЇ КОНЦЕПТУ У ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Анотація. У статті розглядається проблема класифікації та структуралізації концепту у лінгвістичному дослідженні. Важливою рисою концептів є орієнтованість на ціннісні настанови народу. Цінність як специфічне соціальне визначення об'єктів і явищ дійсності з огляду на їхню значущість, позитивне чи негативне значення для людини і суспільства є важливим елементом будь-якого лінгвокультурного концепту. У мові маркером цінності явища чи об'єкта стає номінативна цільність групи слів, що його позначають. Структура концепту представлена такими трьома базовими компонентами: образом, інформаційним змістом і інтерпретаційним полем. У структурі концепту дослідники виділяють ядро та периферію. Ядро концепту формують загальномовні значення лексем. Для описання концепту в його синхронному стані необхідне синхронне дослідження репрезентацій концепту в лексико-когнітивних системах.

Ключові слова: концепт, концептосфера, ядро концепту, периферія концепту, репрезентація концепту.

Лексичний склад мови тісно пов'язаний із суспільством, у якому ця мова існує, його культурою, звичаями та традиціями. Цей зв'язок стосується як матеріальних об'єктів повсякденного життя, так і внутрішньої, ментальної сторони. Для номінації матеріальних об'єктів люди використовують лексичні одиниці, які віддзеркалюють конкретні мовні поняття, що існують в окремій мовній культурі. Прикладами можуть бути назви специфічних предметів одягу (вишиванка, *kilt* тощо), музичних інструментів (кобза, *bagpipe* тощо), страв (борщ, *pudding* тощо). Такі назви можуть бути незрозумілими для пересічних мовців, які не володіють іноземними мовами, а також не знайомі з культурними звичаями інших країн. Такі

слова, які відображають соціально-історичний та культурний контекст, а також надають мовленню національного забарвлення, називають мовними реаліями (лакунами). Р.П. Зорівчак зазначає, реалія є перекладознавчим терміном, основне лексичне значення якого вміщає традиційно закріплений комплекс етнокультурної інформації, що є чужинною для об'єктивної дійсності мови перекладу [1]. Така лексика є безеквівалентною.

Однак є лексичні одиниці, які мають спільний корінь, схожу форму та близьке чи еквівалентне значення у різних мовах. Такі слова називають інтернаціоналізмами – словами, які виникли в одній мові і були запозичені в більшість інших мов світу для позначення певного поняття. Інтернаціоналізмами є спеціальні терміни більшості наук, назви технічних пристроїв (мікроскоп, телефон, супутник, Інтернет тощо), громадських інститутів (поліція, республіка, академія тощо), спортивна лексика (саме слово «спорт», футбол, баскетбол тощо), різні екзотизми (самурай, томагавк тощо).

Серед інтернаціоналізмів є багато слів медичної тематики, більшість з яких прийшла і в українську, і в англійську мову з латинської. Це назви деяких хвороб (пневмонія, ларингіт, фарингіт тощо), медичних маніпуляцій (аналіз, операція, ін'єкція тощо), медичних професій (дантист, невролог, травматолог тощо) та медичних проблем (карантин, епідемія, пандемія тощо).

Однією з особливостей сучасної лінгвістики є антропоцентрична парадигма досліджень. Наукова думка звернена до вивчення мовної особистості, наділеної здатністю пізнавати навколишній світ і предмети в ньому та співвідносити їх один з одним, створювати абстрактні поняття, узагальнювати, обробляти і запам'ятовувати великі обсяги даних. Результати своєї пізнавальної діяльності людина виражає за допомогою мовних засобів, формуючи власну систему знань про світ, тобто картину світу.

Структура концепту представлена трьома такими базовими компонентами: образом, інформаційним змістом і інтерпретаційним полем. Образ (перцептивний і когнітивний) формується когнітивними ознаками предмета або явища в результаті відображення дійсності органами почуттів або осмислення дійсності через метафору. Інформаційний зміст складається з найбільш істотних когнітивних ознак, що визначають характеристики предмета. Інформаційне поле не включає при цьому оцінних ознак концепту, віднесених до сфери інтерпретації. Інтерпретаційний зміст формується на базі переосмислення основного змісту концепту і відбивається у когнітивних ознаках оцінки й інтерпретації. Інформаційне поле при цьому неоднорідне. Усі когнітивні ознаки, які його структурують, діляться на кілька базових зон, а саме: енциклопедичну (когнітивні ознаки, що виникають на базі досвіду або навчання); утилітарну (когнітивні ознаки, що розкривають утилітарне ставлення до денотату); регулятивну (когнітивні ознаки, що регулюють поведінку людей); загальнооцінну (когнітивні ознаки оцінки концепту); соціально-культурну (когнітивні ознаки концепту, що відображають його зв'язок з культурним середовищем народу); паремійну (когнітивні ознаки концепту, зафіксовані в прислів'ях і приказках).

Зміст концепту інтерпретується як сукупність усіх когнітивних ознак концепту. Зміст концепту організований за польовим принципом: ядро концепту – ближня периферія – крайня периферія. Місце когнітивної ознаки в польовій структурі концепту визначається яскравістю ознаки і регулюється таким правилом: що яскравішою є когнітивна ознака, то ближчою вона є до ядра. Таким чином, ядро концепту часто формують когнітивні характеристики, які передають його зміст, а периферію концепту складають ознаки суб'єктивного характеру, які виражають ставлення до нього в різноманітних ситуаціях спілкування.

Аналізуючи концепт як явище культури, зазначимо, що концепт утворюють історично різні шари. Концепти розрізняються за походженням, часом утворення, семантикою. Структура концепту така: основна (актуальна) ознака, додаткова (пасивна, історична) ознака і внутрішня форма (часто не усвідомлюється).

Етимологічна ознака (внутрішня форма) доступна лише вченим, а для всіх інших вона існує побічно як базис, на якому з'явилися і зберігаються інші шари концепту.

Концепт можна уявити у вигляді кола. У центрі кола знаходиться ядро концепту, тобто базове поняття. На периферії кола розташовується все те, що було створено культурою, традиціями, народом і конкретною людиною. Цінність – це ядро концепту, тому що концепт стоїть на службі дослідження культури, а основу культури становить саме ціннісний принцип. Застосування оцінних предикатів – показник наявності ціннісного ставлення.

Різнманітні теорії структурної організації концепту припускають різні моделі його актуалізації в мові і пропонують певні методики опису концепту.

У структурі концепту дослідники виділяють ядро та периферію. Ядро концепту формують загально-мовні значення лексем. Найкраще його передає семантика ключового слова, яке називає концепт. Крім того, зміст концепту виражають синоніми та антоніми ядерного репрезентанта концепту. Такий підхід

передбачає аналіз семантики лексичних одиниць, у ході якого визначаються основні семми, їхні ядерні та периферійні семи. Виявлені семи відповідають концептуальним ознакам, а семми – концептуальним шарам. Периферія концепту (інтерпретаційне поле) – це суб'єктивний досвід, різноманітні прагматичні складники, конотації та асоціації.

Що стосується методики дослідження концепту, то вона полягає в інтерпретації значення конструкцій, які об'єктивують особливості концепту, а також у виявленні частотних таксономічних характеристик та виявленні на основі таких характеристик загальних типологічних ознак досліджуваних концептів.

Для описання концепту в його синхронному стані необхідне синхронне дослідження репрезентацій концепту в лексико-когнітивних системах. Доцільним є також проведення асоціативних експериментів з аналізом їх результатів та вивченням дискурсивного функціонування слів, які є лексичною інтерпретацією концепту. Такий аналіз уможливує розуміння змісту, який носії мови вкладають у те чи інше поняття.

Концепт як найважливіша категорія низки гуманітарних наук є неоднорідним поняттям. Виділяються конкретні і абстрактні, індивідуальні та групові концепти, а також транскультуральні універсалії.

Найбільш детально була розроблена така типологія концептів за прийнятими в когнітивній науці ознаками:

- 1) розумові картинки (конкретні зорові образи (напр., страва «гречана каша»));
- 2) схеми (менш детальні образи (напр., місто як простір для життя));
- 3) гіпероніми (дуже узагальнені образи (напр., рослина));
- 4) фрейми (сукупність збережених в нашій пам'яті асоціацій (напр., Великдень));
- 5) інсайти (знання про функціональне призначення предмета (напр., олівець));
- 6) сценарії (знання про сюжетний розвиток подій (напр., весілля));
- 7) калейдоскопічні концепти (сукупність сценаріїв і фреймів, пов'язаних з переживаннями і почуттями (напр., любов)).

Типологізація концептів з точки зору когнітивної семантики може бути здійснена в когнітивно-семантичній опозиції «універсальність – специфічність».

Універсальні концепти відрізняються своєю загальністю і наднаціональним характером. Вони мають загальнолюдську значимість, а їх валоративний компонент актуальний для всієї ойкумени. Дослідники підкреслюють, що ціннісний компонент таких концептів є наведеним (адгерентним), а перцептивно-образний компонент усвідомлюється як прототипове уточнення, що в ряді випадків є виродженим (як можна уявити собі *сутність, форму, буття?*). Понятійний компонент – це розгалужене і складне знання про речі [2, с. 81]. Універсальні концепти є неоднорідними, в їхньому складі є як категоріальні (філо-і теософські), так і повсякденні ментальні структури (емоційні, біосоціальні, фізіологічні) [3, с. 48].

Специфічні концепти мають прив'язку до певної (суб)культури – соціальної, етнічної, професійної, конфесійної тощо. В цілому специфічні концепти становлять найбільший інтерес для лінгвокультурології з огляду на їхню здатність квантувати відповідні когнітивно-семантичні простори. Нерідко їх називають культурними концептами.

Виходячи зі змісту терміна «універсальність», можна припустити, що відповідні концепти викликають у всіх лінгвокультурах переживання однакових емоцій, створення однакових образів і розстановку однакових оцінок. Проте це далеко не так: в кожному з таких концептів приховано багато специфічної інформації. Є підстави вважати, що універсальні концепти вживаються в різних культурах по-різному.

Чуттєвий, історичний і соціальний досвід людини утворює національну палітру відтінків навколо того чи іншого концепту. Отже, жодний універсальний концепт не може бути універсальним на всі сто відсотків. Базове ядро універсального концепту завжди є певним чуттєвим образом, який є національно, історично або конфесійно суб'єктивним. Універсальні концепти завжди мають паростки національно-культурних особливостей.

Визнаючи концепт ментальною одиницею когнітивно-семантичного простору, можна помітити, що, крім предметно-образної співвіднесеності, він включає в себе і комунікативно значиму інформацію, пов'язану з його експресивною та іллокутивною функціями. Це повністю узгоджується з переживанням концепту й інтенсивністю сприйняття цінностей. Типологічне осягнення концептів з погляду прагматичної семантики (телеології, інтенціональності) допускає їх протиставлення як регулятивних і нерегулятивних ментальних утворень.

У регулятивних концептах, які іноді називають калейдоскопічними [4, с. 67], закладений орієнтир на якусь норму, шаблон, конвенцію, що визначає фреймові сценарії і культурні домінанти поведінки людини в соціумі [2, с. 75]. У регулятивних концептах закладений кодекс життєвих установок людини,

що упорядковуюють його вчинки і дії у світі. При цьому норма тут не обов'язково відповідає прийнятому в суспільстві стандарту.

Корпус нерегульованих концептів дуже різноманітний. Він включає в себе категоріальні, теософські, біосоціальні, біовітальні, етнокультурні, етноспецифічні концепти тощо. Ментальні структури позбавлені прескриптивних інтенцій, тому вони існують в мовній свідомості без будь-якого нормування моделі поведінки [3, с. 50].

На перетині зазначених вище типів концептів, які є ментальними утвореннями гіперонімічного порядку, існують також їх гіпонімічні різновиди – класи і підкласи, що виділяються за когнітивно-семантичним принципом. Серед них, за А.М. Приходько [3], можна визначити такі:

- 1) концепти логіко-філософського порядку (категоріальні, філософські);
- 2) концепти морально-етичного порядку;
- 3) концепти телеономного порядку (телеономні, емоційно-телеономні);
- 4) концепти антропоморфного порядку (емоційні, фізіологічні, родинні, гендерні, соціально універсальні, етнічно антропомні, лінгвокультурні, етнічно соціономні);
- 5) концепти етнопсихокультурного порядку (артефактні, ритуальні, конфесіональні, іконічні, концепти-символи).

Отже, концептосфера охоплює всі сфери життя людини. Однак існує чимала кількість концептів, які не можуть бути підведені під ту чи іншу рубрику. Найяскравішим прикладом цього є ідіоконцепти – ментальні утворення, що відображають світ цінностей конкретної особистості або авторські модифікації загальноприйнятих цінностей. Ці концепти є також важливою частиною ментального світу людини, оскільки з їхньою допомогою мовна особистість квантує свій когнітивно-семантичний простір.

Вчені-лінгвісти не мають єдиної думки щодо структури концепту. Так, З.Д. Попова та Й.А. Стернін за аналогією із польовою структурою лексичного значення пропонують польовий опис концептів у термінах ядра та периферії, однак при цьому наголошують, що, на відміну від структури значення слова, структура концепту не є жорсткою. Концепт є динамічним утворенням і функціонує, актуалізуючись у різних своїх складниках, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них. До ядра належать прототипні шари, первинні і найбільш яскраві образи. У складних концептах на такий образ нашаровуються додаткові когнітивні ознаки, які разом з ним утворюють базовий шар концепту. Периферію утворює інтерпретаційне поле концепту, зокрема абстрактні ознаки, які є віддаленими від ядра за ступенем конкретності та наочності образного уявлення, але не завжди за значущістю. У периферії відбивається інтерпретація певних концептуальних ознак або їхніх сполучень у формі тверджень, настанов свідомості, що формуються у певній культурі з менталітету різних людей. Ці настанови можуть бути суперечливими, оскільки інтерпретаційне поле є слабо структурованим і складається із різних настанов різних людей. Попри таку нечітку структуру, аналіз інтерпретаційного поля є важливим для розуміння особливостей національного менталітету тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти [5, с. 58].

Про польову структуру концепту говорить також В.А. Маслова, яка презентує концепт як поле, у центрі якого лежить основне поняття (ядро концепту), а все, що внесене культурою, традиціями, народним та особистим досвідом, знаходиться на периферії [6, с. 62].

Мислення тісно пов'язане з емоційно-психічною сферою, тому емоції, почуття й оцінки є релевантним чинником формування національної картини світу. Такі емоції, почуття й оцінки представлені в мовленнєвій діяльності кожного мовця. Нерідко схоже або навіть те саме явище дійсності сприймається людиною з різних поглядів – нейтрального і оцінного, що відображається у структурі семантики лексичних одиниць.

Конотативний компонент лексичного значення репрезентує суб'єктивні відтінки оцінки, емоційність, експресивність, функціонально-стилістичну забарвленість, а також відтінки, зумовлені соціальними, ідеологічними, культурними чи ситуаційними аспектами комунікації.

Мовознавці розглядають такі елементи конотації, як експресивність, емоційність та оцінність. Вони пов'язані між собою й описують конкретне явище у різних аспектах. Експресивність характеризує міру та ступінь вияву певних ознак явища. Емоційність як компонент конотації слугує для вираження емоційного ставлення мовця до того, що називає слово. Оцінка вважається найсуттєвішим елементом конотації, оскільки вона дозволяє розглядати мову не тільки як засіб пізнання світу, а й як засіб відображення людських почуттів [7].

На думку Н.Д. Арутюнової, є загальні оцінки, які базуються на протиставленні «добрий – поганий», та часткові оцінки. За характером підґрунтя оцінки (мотивації) дослідниця виділяє три основні групи частково оцінних

значень, відмінних за діапазоном сполучуваності. До першої групи належать сенсорні оцінки (сенсорно-смакові і психологічні), пов'язані із відчуттями, фізичним або психічним досвідом [3, с. 194–200; 8, с. 67].

Другу групу утворюють сублімовані оцінки, зокрема естетичні, пов'язані із задоволенням відчуття прекрасного, та етичні, пов'язані із задоволенням морального відчуття. Для зазначених двох груп важливим є архетип, хоча позитивна естетична оцінка виключає сувору нормативність. Поняття норми формує певну ідеалізовану, тобто таку, що відповідає певним вимогам, картину дійсності. З нормативних уявлень про світ виключається все негативне, тобто те, чого можна уникнути. Утилітарні, нормативні та телеологічні оцінки складають третю групу – групу раціональних оцінок, пов'язаних з практичною діяльністю та повсякденним досвідом людини.

Емотивно-оцінне відношення детерміноване світоглядом народу, його культурно-історичним досвідом і системою критеріїв оцінки. В основі такої системи критеріїв лежить антропоцентрична позиція, з якої сприймається світ, адже феномен оцінки тісно пов'язаний із життям і діяльністю людини, бо без людини оцінки немає. Для оцінювання об'єкта людина має пропустити його крізь себе.

Отже, до структури конотації входять три взаємопов'язаних елементи – експресивний, емоційний та оцінний, кожен з яких може займати домінуючу позицію в конкретній ситуації. Експресивність та оцінність визначаються з огляду на певну норму і фіксують відхилення від неї. Важливим елементом конотації є стилістична маркованість. Конотації часто мотивуються внутрішньою формою слова і реалізуються за допомогою лексичних та фразеологічних метафор, експлікуючи образно-оцінний складник змістової організації концепту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). Монографія. Львів: Вид-во при ЛНУ, 1989. 216 с. ISBN 5-11-000864-7.
2. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*: сб. науч. тр. Воронеж : ВГУ, 2001. С. 75–80.
3. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
4. Бабушкин А.П. Общеязыковые концепты и концепты языковой личности. *Вестник ВГУ. Серия «Гуманитарные науки»*. Воронеж, 1997. № 2. С. 114–118.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж : «Истоки», 2007. 250 с.
6. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие. Минск : ТетраСистемс, 2004. 256 с.
7. Бобро М.П. Концепти «жити», «життя» як об'єкт сучасних лінгвістичних досліджень. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». 2013. № 1048. Вип. 67. С. 54–59.
8. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. Киев : Наукова думка, 1992. 162 с.

Н. Н. Шкворченко, Ю. В. Шарапановская. Структура классификации концепта в лингвистическом исследовании. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается проблема классификации и структурализации концепта в лингвистическом исследовании. Важной чертой концептов является ориентированность на ценностные установки народа. Ценность как специфическое социальное определение объектов и явлений действительности с учетом их значимости, положительного или отрицательного значения для человека и общества является важным элементом любого лингвокультурного концепта. В языке маркером ценности явления или объекта является номинативная плотность группы слов, которые его обозначают. Структура концепта представлена тремя такими базовыми компонентами: образом, информационным содержанием и интерпретационным полем. В структуре концепта исследователи выделяют ядро и периферию. Ядро концепта формирует общеязыковое значение лексем. Для описания концепта в его синхронном состоянии необходимо синхронное исследование репрезентаций концепта в лексико-когнитивных системах.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, ядро концепта, периферия концепта, репрезентация концепта.

N. Shkvorchenko, Yu. Sharapanovska. Concept classification structure in a linguistic research. – Article.

Summary. The article analyses the problem of a concept classification and structuralization in a linguistic study. An important feature of concepts is a focus on the people's value settings. Value as a specific social definition of objects and phenomena of reality, given their importance, positive or negative importance for humans and society is an important element of any linguistic concept. The value marker of the phenomenon or object in the language is the nominative density of the word group, which is denoted. The concept structure is represented by three basic components: image, information content and interpretational field. In the structure of the concept, the researchers allocate the core and the periphery. The core of the concept forms a general-based value of the lexeme. To describe the concept in its synchronous state, it is necessary to simultaneously study the concept of concepts in lexical and cognitive systems.

Key words: concept, conceptosphere, concept core, concept periphery, concept representation.